

ДИНАМІКА УРБАНОНІМІВ ПІЗНЬОЗАСЕЛЕНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛІ КІРОВОГРАДЩИНИ)

The urbanonyms of one of the later inhabited Ukrainian regions (Kirovohrad) formed from the middle of the 18th century from appellative, anthroponymical, toponymical and ethnochoronymical stems. Most actively they formed on the basis of the first two groups in the Soviet period when more than 80 % of analyzed place names had appeared.

Проблема вивчення урбанонімів є новою, але ще малорозробленою в українському мовознавстві. Її актуальність пояснюється, головним чином, відсутністю системних досліджень основних хронологічних шарів урбанонімії конкретних регіонів України, що необхідно для створення цілісної картини формування назв внутріміських об'єктів в українській мові. На сьогодні існують лише поодинокі часткові дослідження цих одиниць. Тому такий стан наукового опрацювання зазначених одиниць вимагає появи нових праць у цьому напрямку, зокрема розв'язання низки проблем, як-от: принципи номінації в українській урбанонімії, гвірні основи і дериваційні засоби цього класу пропріальної лексики, їх структурна організація та ін.

До останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання нашої проблеми, належать статті Ю. Карпенка, В. Лучика та ін. У статті "Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору" Ю. Карпенко значно поглиблює розуміння механізму утворення урбанонімів за допомогою одного з основних для цього класу способів словотвору – лексико-семантичного, концепція якого "досі залишається об'єктом дискусій" [2: 3]. Суть цього способу полягає у трансформації лексичних одиниць. Урбаноніми, згідно з ним, творяться за допомогою онімізації та трансонімізації. В. Лучик у статті "Особливості становлення української урбанонімії" [3] пояснює, яким шляхом розвивалися урбаноніми української мови, а також подає докладний теоретичний опис складної системи української урбанонімії, в якій нині панують різні за своїми мотиваційними ознаками аналізовані одиниці. Він виділяє семантичні типи урбанонімів залежно від принципів номінації, мотиваційних ознак і значень гвірних слів.

У нашій статті представлено цілісний розгляд урбанонімної системи Кіровограда на всіх хронологічних зрізах її розвитку. У зв'язку з цим висунуто наступні завдання: 1) висвітлити динаміку урбаносистеми пізньозаселеного регіону України на матеріалі Кіровограда; 2) показати, за якими семантичними групами формувалися і формуються урбаноніми; 3) вказати, які способи словотвору та продуктивні афікси брали участь у їх утворенні; 4) з'ясувати практичне значення результатів дослідження.

Становлення урбаноніми новозаселеного північноєвропейського регіону України пов'язане з вищикненням на цій території у др. пол. XVIII ст. низки міст-укріплень, до яких належали Миколаїв, Єлисаветград, Катеринослав та інші. Тому поява в цих внутріміських об'єктів розпочинається саме в цей період. Вони виникають після заснування у Північному Причорномор'ї та в центрі України військових фортець біля річок, де й оселилися вихідці з різних регіонів і навіть сусідніх країн, формуючи населення майбутніх міст.

Отже, урбаноніми як одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення внутріміських об'єктів, є такими, що з'являються й існують лише з появою та існуванням відповідних поселень. Протягом розвитку міста Кіровограда проходив інтенсивний процес формування його урбанонімії (всього зафіксовано 1011 назв), умовно розподілений на чотири періоди, кожен з яких відбиває особливості її становлення у руслі культурно-історичних подій: I період, що охоплює часовий проміжок з др. пол. XVIII ст. до XIX ст.; II

період, який тривав з XIX ст. до 1917-го року; III період – з 1917-го до 1990-го року; IV період (новітній) – 1990-ті – 2000-ні роки.

Використання урбанонімів (для розгляду взято назви вулиць та площ як позначення найбільш стійких та значимих денотатів) слугує виконанню низки важливих практичних функцій, що й дозволяє говорити про важливість існування їх у мові. А це 1) **номінативна** – функція називання об'єкта (посгіна), вулиця *Озерна Балка*, провулок *Бобринецький*; 2) **інформативна** – назва несе в своєму змісті певну інформацію про об'єкт провулок *Скелястий*, вулиця *Біанська Набережна*; 3) **естетична** – підкреслюється мовна привабливість та оригінальність назви, що досягається за допомогою різних критеріїв (відповідність моді, особливостям ландшафту тощо): вулиця *Велика Перспективна*, вулиця *8-го Березня*, *Тінистий проїзд*; 4) **ідеологічна** – назва відбиває те чи інше поняття пануючої в суспільстві політичної ідеології площа *Дружби Народів*, вулиця *Комсомольська*, проспект *Комуністичний*; 5) **меморіальна** – дуже важливою у зв'язку з тим, що вона дає змогу увічнювати імена видатних особистостей та знаменні історичні події: проспект *В Винниченка*, вулиці *Є. Маланюка*, *П. Чубинського*, *Героїв Сталінграда*.

У I період розвитку урбанонімії утворилося 135 назв, різних за будовою та принципами номінації, що становлять 13,3 % від загальної кількості одиниць: вулиці *Велика Биківська*, *Архангельська*. *Повільний темп утворення назв цього періоду пояснюється, очевидно, тим, що він є першопочатковим*. У II період розвитку даного шару лексики утворилося 116 назв (11,6 %), що свідчить про аналогічний темп її формування порівняно з попереднім періодом: провулок *Банний*, вулиці *Преображенська* і *Двірцева*. Із зростанням кількості населення регіону збільшується й площа міста, виникають нові об'єкти, а з ними і нові назви вулиць та площ. Найбільший шар утворився протягом III періоду її становлення (837 назв), який складає 82,7 % від загального обсягу. Це найвищий, "сгрибковий" темп розвитку урбанонімії міста, адже за радянської доби відбувалося швидке утворення внутріміських об'єктів, як і швидке перейменування історичних назв: вулиці *40-а років України*, *Кіровоградська*, *Тернопільська*, площа ім *Кірова*. Новітні утворення, що з'явилися протягом 1990-х – 2000-х років, становлять 3,7 %, що також дає підставу говорити про тривання процесу становлення урбанонімії, який, однак, децю уповільнився: основний шар лексики вже утворився, і його збільшення залежить від подальшого виникнення нових об'єктів та важливих сучасних процесів відновлення старих назв вулиць і площ міста, що протікає дуже повільно: вулиці *Василя Стуса*, *Петра Калнишевського*, *Петра Сулими*.

Залежно від характеру твірних основ існуючі назви внутріміських об'єктів об'єднуються в наступні групи (Л. Тригуб та А. Білок їх вважають принципами номінації [4: 134], що видається помилковим):

1. **Вілапелятивні утворення** (у зазначеній праці Л. Тригуб та А. Білок він називається **відіменним**, що неадекватно відбиває суть відповідних утворень). Враховуючи думку Ю. Карпенка, який зазначає, що "способи номінації та способи словотвору – не родові й видові явища, а різні явища, хоч і взаємозв'язані: номінація є лексичним явищем, а словотвір – явищем свого рівня, який не тотожний лексичному" [2: 8], спочатку назви аналізуємо згідно з їх лексико-семантичними особливостями, а потім розглядаємо їх будову з погляду подільності-неподільності основи та дериваційних особливостей. Оскільки проаналізована група назв є кількісно найбільшою, її слід розглянути найпершою як найпродуктивнішу. Таким шляхом утворилося 50,25 % назв, в основі яких апелятивна лексика іменникового та прикметникового походження провулки *Правди*, *Дружби*, *Радіо* і вулиці *Двірцева*, *Гранітна* та провулок *Шкільний 1-ий*. Загалом, майже всі зібрані назви виконують номінативну функцію, називаючи той чи інший об'єкт. У всі періоди становлення вони утворювали ядро досліджуваної лексики;

2. **Відантропонімні утворення**. Від основ антропонімів утворилося 31,45 % назв. Порівняно з цими групами найменування об'єктів ця набула значного поширення і у різний час слугувала різним цілям, з якими утворювався антропонім чи аноронім: на

честь християнських святих: годонімічні комплекси *св Петра, св Катерини, св Олександра Невського*: на честь видатних українських діячів культури та мистецтва: вулиці *Тараса Шевченка, Євгена Маланюка, Василя Стуса, художника Ярошенка, Володимира Ястребова*, на честь діячів світової культури та мистецтва: вулиці *Пушкіна, Айвазовського, Дарвіна* тощо; на честь основоположників марксизму-ленінізму: вулиця та площа *Леніна*, вулиця *Карла Маркса*;

3. Відтопонімні утворення становлять незвичайний шар лексики, перші одиниці якого почали з'являтися з XVIII ст. (вулиці *Московська-Перспективна Миргородська, Клишівська*) й до наших днів вулиці *Луганська, Башкирська*, провулки *Бачківський, Новоукраїнський*. Це переважно назви з абстрактним змістом, які не вказують на ознаку об'єкта, а лише виконують номінативну функцію. Як бачимо, івирними основами для таких назв стали макро- чи мікротопоніми (останні знаходяться на території Кіровоградської області). Ця група містить 180 одиниць, що складає 17,8 % від загальної кількості назв;

4. У результаті дослідження власних назв з'ясовано, що відетнохоронімні утворення серед найменувань об'єктів набули незначного поширення у зв'язку з їх другорядним місцем у системі принципів номінації внутріміських об'єктів. Це незначна кількість назв (0,5 %): вулиця і провулок *Українські*, провулок *Білоруський* (від етнонімів *українці, білоруси* або хоронімів *Україна, Білорусь*).

Загалом, найбільш перспективними є відапелятивні утворення номінації. Можливості такої номінації є найширшими та універсальними: тут семантика назви зумовлюється конкретною ознакою денотата чи місцевості, на якій він розташований. Відантропонімний словотвір дозволяє увічнити ім'я певної видатної особистості, що уславилася за життя своєю працею на користь суспільства, у якому вона жила (а це національні митці, герої війни чи державні діячі, видатні науковці). Цей принцип номінації набув значного поширення протягом XVIII - XX ст., оскільки за допомогою нього об'єкти ивзивалися на честь святих (у I період) і слугували потужною ідеологічною зброєю під час епохи тоталітаризму за радянської доби. Незначного поширення набули відтопонімні та, особливо, відетнохоронімні утворення, що пояснюється їх обмеженими можливостями під час номінації об'єктів.

Для кожного періоду розвитку урбанонімії характерні провідні мотиваційні ознаки I період – сакралізація назв із метою уславлення християнських святих; II період – відображення у назвах їх автентичності щодо міста. Тут присутні назви, пов'язані з торгівлею та обміном у колишньому Слісаветграді, професійними ознаками місцевих жителів та фізико-географічними особливостями місцевості; III період – меморіалізація та ідеологізація назв у зв'язку з пануючим на той час політичним режимом. Стосовно цього В. Лучик у статті "Особливості становлення української урбанонімії" зазивчас "Значна частина меморіальних урбанонімів утворилася не шляхом природної номінації нових об'єктів, а в результаті перейменування старих об'єктів з ідеологічно "шкідливими" назвами. Так, вулиця *Графська* в Ніжині стала *Пролетарською*, вулиця *Велика Перспективна* в Кіровограді – *Карла Маркса*, *Грецька* площа в Одесі – площею *Мартинівською*, а провулок *Лютеранський* в цьому ж місті – вулицею *Клари Цеткін*" [3-4]. Протягом IV періоду використовується переважно меморіальний мотив номінації з метою увічнення у пам'яті населення імен видатних українських військових діячів (Б. Хмельницького, І. Сірка, І. Богуна та ін.) і діячів культури та мистецтва (В. Винниченка, В. Стуса та ін.). Досить часто цей принцип використовується з метою увічнення пам'яті відомих кіровоградців: колишнього губернатора О. Пашутіна, художника О. Осьмьоркіна, етнографа В. Ястребова та ін.

В результаті дослідження структури власних назв встановлено, що в кіровоградському урбанонімконі переважно функціонували та функціонують одночленні утворення: вулиці *Артема, Пушкіна, Новозаводська, Першотравнева, Пижньопермська*. Поширені вони і в інших групах: провулки *Далекий* та *Експериментальний*, вулиці *Брудна* й *Болотна* тощо. Дво- та багаточленні будови характерні для всіх періодів розвитку урбанонімії міста, що

існують у вигляді складених ізоморфних утворень відапелятивного й відтопонімного походження: вулиці *Микоти Бажана, Миколи Гоголя, Пальміро Тольятті, Ново-Слобідська, Паризької Комуні, Сакко і Ванцетті, Пиховська-Донська*, описова назва площі для народних розваг та ігор. Зафіксовано окремий випадок вживання у мовленні назви, що виникла внаслідок метафоричного переносу, а саме, – вулиця “Народного слова”. Вона походить від назви редакції одноіменної міської громадсько-політичної газети, що знаходиться на вулиці *Луначарського* [1].

З’ясовано, що найбільш поширеним в урбанонімії міста є суфіксальний спосіб словотвору з продуктивними суфіксами *-ськ(ий), -ськ(а)* (356 одиниць), *-н(ий), -н(а)*. Суфікси *-ськ(ий) -а)* і *-н(ий), -а)* дозволяють утворювати також складені назви з додаванням нумеративу (з метою виділення його з ряду однотипних назв): вулиці *1 – 2-а Поперечна, 1 – 2-а Світлогорська*, провулки *1 – 2-ий Госпитальний, 1 – 2-ий Артилерійський*. Досить поширеними є назви у формі родового відмінка: вулиці *Родимцева, Антонова, Семена Палія, Петра Дорошенка*. Малопродуктивним є неморфологічний лексико-семантичний спосіб словотвору, а саме – його різновид трансонімізація, адже багато назв утворилося в результаті використання іншої назви, що, фактично, є творенням слова на рівні його семантики: вулиці *Озерна Балка, Солодка Балка*.

Отже, динаміка урбанонімів пізньозаселеного регіону України на матеріалі міста Кіровограда протягом др. пол. XVIII – XX ст. відображає основні соціально-політичні, релігійні та культурні цінності його жителів, а також фізико-географічні особливості місцевості.

Література

- 1 Здр Л. Було свято на вулиці “Народного слова” // Народне слово. – 2000. – 4 листопада. – С.4
- 2 Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство – 1992. - № 4. - С. 3 – 10.
- 3 Лучик В.В. Особливості становлення української урбанонімії // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ. – Вип. 44 – С. 3 – 4.
- 4 Тригуб Л.Г., Білюк А.В. Принципи найменування вулиць м. Миколаєва // Питання ономастики Південної України. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 134 – 137

Тетяна Миколенко (Тернопіль)

НАЗВИ МІСЬКИХ ОБ’ЄКТІВ У РОЗМОВНОМУ МОВЛЕННІ ТЕРНОПОЛ’ЯН

In this article we considered some local features of language of the inhabitants Ternopil city. The review of lexicon is made of a position of official and colloquial speech. The analysis of the names of different objects of city enables to look after development by the human environment. There is a speech about names with which people allocate different parts of city (name of streets, areas, parks, monuments etc.) Man comes into contact with city, region, which gives a name to designate it and to allocate from an environment. This theme is urgent in any times as the different changes in life of city and political predetermine language variants.

Феномен міста здавна став об’єктом суспільних наук. В різних аспектах його вивчають історики, економісти, соціологи. Лінгвісти лише починають розробку цієї теми. У галузі лінгваного аналізу мовного побуту міста постають такі завдання: дослідити мову